

РЕЦЕНЗИЯ

От: проф. д.ик.н. Желю Дечев Владимиров, Софийски университет „Св. Климент Охридски”, научна специалност 3.7. „Администрация и управление”

Относно: научните трудове на гл. ас. д-р Марина Стефанова за участие в конкурс за заемане на академична длъжност „доцент” по професионално направление 3.8. Икономика (Корпоративна устойчивост и отговорност - на български и английски език), обявен в ДВ, бр. 30/15.04.2022 г.

Основание за рецензията: Заповед РД-38-462/26.7.2022 г. на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски”

1. Кратко представяне на кандидата

Д-р Марина Димитрова Стефанова е магистър по *право* от Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (2001 г.) и по *стопанско управление* в СУ „Св. Климент Охридски“. През 2016 г. защитава докторска дисертация на тема *“Фактори за внедряване на корпоративната социална отговорност в български малки и средни предприятия”* в същия университет. От 2015 до 2019 г. е преподавала *„Въведение в корпоративната социална отговорност и устойчиво развитие на бизнеса“* на бакалаври (на български и английски език) и *„Корпоративно развитие. Сливания и придобивания“* (2017-2021) на магистри в СУ. През 2020 година е назначена като гл. ас. в катедра *„Икономика и управление по отрасли“* към Стопански факултет на СУ, където от 2021г. е директор на магистърска програма *„Отговорно и устойчиво управление“*. Чете курсове по *„Систематизация и стандартизация на КСО“* и *„Отговорно и устойчиво развитие“*. Ръководител е на ESG академията към Центъра за образователни услуги на СУ. Водила е курсове в областта на корпоративната устойчивост и отговорност във Висшето училище по застраховане и финанси и Американския университет в България.

Има значителна управленска, експертна и консултантска дейност към Българска мрежа на Глобалния договор на ООН, УНИЦЕФ в България и UNIDO (2007-2021). Активно съдейства за създаване на стандарти и политики в областта на КСО като член на Огледалния комитет на ISO 26000 към Българския институт за стандартизация, Консултативния съвет по КСО към Министерството на труда и социалната политика, Националната контактна точка към ИА за насърчаване на МСП и Икономическия и социален съвет.

През последните четири години е участвала в два международни научни проекти, в единия от които е била ръководител научни комуникации. Има участие в редица национални и международни научни форуми, кръгли маси и дискусии. Владее английски, ползва испански и руски език. Председател на Управителния съвет на Българска асоциация на КСО специалистите и член на УС на Асоциация на директорите за връзки с инвеститорите в България и Българска хранителна банка.

2. Обща характеристика на трудовете на кандидата

Д-р Марина Стефанова е автор и съавтор на 22 публикации в научни издания и 26 публикации в научно-популярни издания, като в конкурса за доцент участва с 11 от тях. Тези публикации включват две самостоятелни монографии, едната от които е на базата на защитен дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“; четири глави от книги и пет статии. Една от статиите и две от главите в книги са публикувани в издания, индексирани съответно в Scopus и Web of Science, докато четири статии и една глава от книга са публикувани съответно в нереферирани списания

с научно рецензиране и в редактирани колективни томовете. Седем от публикациите са на английски и 4 на български. За една от статиите е приложен разделителен протокол с указан дял на двамата автори (по 50%). Общият обем авторски страници е 556, от които близо 100 страници на английски. От приложената справка се вижда, че кандидатът има общо 4 цитирания в научни издания, реферирани и индексирани в Scopus, като след 2021 г. едно от списанията е изведено от тази база.

Представените за участие в конкурса публикации не повтарят тези за придобиване на образователна и научна степен „доктор“. С тези трудове кандидатът отговаря на минималните национални изисквания по чл. 26 от ЗРАСРБ за ПН 3.7 „Администрация и управление“. Доколкото съм запознат с областите на изследване на гл. ас. д-р Стефанова, в представените за конкурса публикации не се открива плагиатство.

Научните публикации на кандидата се отнасят предимно до една тематична област с някои вариации, а именно *Корпоративната устойчивост и отговорност на предприятията* с фокус върху малките и средни предприятия: (№№ 3.1, 5.1, 6.1, 7.1, 7.2, 7.5, 10.1). Една статия дискутира партньорството между ООН и честния сектор (№ 7.3), главно в термините на глобалния договор и насърчаване на устойчивото развитие на компаниите; друга статия обсъжда проблемите за благополучието на работното място (№ 7.4) от гледна точка на баланса „работа-семейство“; трета статия очертава ориентирите на младите хора, търсещи работа, в тясна връзка с измеренията на КСО (№ 6.2); а четвъртата статия анализира човешкия капитал теоретично и на примера на Овергаз (№ 10.2).

(1) *Корпоративната устойчивост и отговорност на предприятията* (монография - № 3.1; книга на базата на защитен дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ - № 5.1; статии №№: 6.1, 7.1, 7.2, 7.5 – на английски и 10.1 – на български език).

Тази проблематика е основна за научните интереси на кандидата. В книгата на базата на защитен дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ *„Корпоративна социална отговорност в българските малки и средни предприятия“* (2020) е направен задълбочен преглед на факторите, влияещи върху внедряването на КСО в МСП. Обхванати са теоретични разработки по темата в четири области: стратегически мениджмънт, организационно управление, човешки ресурси, малки и средни предприятия. Проведено е собствено емпирично изследване сред извадка от 309 МСП, като данните са анализирани посредством дескриптивен, факторен, корелационен и path анализ. Тестван е модел със 7 хипотези за влияние на извлечените фактори върху внедряването на КСО. Защитаваната теза е, че върху приобщаването на малките и средните предприятия към КСО оказват влияние вътрешни и външни фактори, най-съществени от които са наличието на интерес, изискванията и партньорството на най-важните заинтересовани страни, пречките и съответно стимулите за насърчаване на тези дейности. Изведена е тясната връзка между обема на пазара, управлението на качеството, интересът на собственика, партньорството и извършването на КСО дейности.

Главата *„Ползи при прилагането на КСО в българските МСП“* (№ 10.1) от книгата *Отговорният бизнес в България* (2017 г.) представя в съкратен вариант съдържанието на споменатата по-горе книга. Разгледани са редица изследвания относно връзката между системното прилагане на КСО и конкурентоспособността на компаниите. Показано е, че за голям брой малки и средни предприятия КСО е все още предизвикателство, което не попада в техните бизнес приоритети. Непълното разбиране на концепцията за КСО от ръководителите на МСП се свързва главно с гражданска филантропия, а не толкова с основния бизнес или маркетинговото позициониране. Представени са резултатите и изводите от коментирания по-горе емпирично изследване

В монографията *Отчитане на устойчивостта на предприятията. Екологични, социални и управленски (ESG) аспекти на тяхната дейност* (2022 г.) са анализирани историческите и концептуалните етапи за формиране на нефинансовата отчетност на предприятията като начин за прозрачно представяне на тяхната дейност. Показани са видовете данни, техните източници и ползватели. Очертани са трите вида информация, формиращи ESG отчетност. Те включват оповестяване на информация относно опазване на околната среда, решаване на социални проблеми (в областта на човешките права, трудовите практики и развитието на местните общности) и проблеми на управлението (антикорупционното поведение, практики за разнообразие и включване, оповестяване). Ако доскоро този подход е бил доброволен, постепенно той се налага като императив за разкриването на нефинансова информация. Това се обосновава от необходимостта за постигане на поставените от ЕС климатични цели в Парижкото споразумение и Дневен ред 2030. Монографията защитава тезата, че нефинансовата информация и интегрираното отчитане са необходими за прозрачно публично представяне на резултатите от дейността на предприятията в контекста на съвременната икономика. Подобни данни съдействат за по-отговорно насочване на инвестиции към такива предприятия и сектори.

В книгата е направен и преглед на изследвания за нефинансовата отчетност в България, Европейския съюз и други страни извън Европа; проведени са емпирични изследвания сред българските предприятия за първите две години от тяхното задължително докладване; извършена е обработка, анализ и интерпретация на получените данни посредством апробиране на международно утвърдена методология. На тази основа са изведени ключови препоръки за насърчаване правилното нефинансово отчитане на компаниите. Обект на емпиричните изследвания са общо 67 предприятия, публично търгувани на Българската фондова борса и/или в обществен интерес с 500+ служители, опериращи в България. Резултатите показват, че наред с положителните страни от задължително отчитане се наблюдават и определени слабости в нефинансовите декларации, главо по отношение на измеренията, отнасящи се до правата на човека и борбата с корупцията. Като цяло, монографията представлява определен принос в теорията и методологията на корпоративната отчетност в България.

Значителна част от тези резултати са апробирани в други публикации на кандидата като статии и доклади на конференции. Така например, в статия № 6.1 (*CSR in Bulgaria: The Current State of the Field*) е представено текущото състояние на КСО в България към 2015 година. Разкрити са четири тенденции, типични за повечето страни от ЦИЕ (1) развитието на КСО в България предимно като отговор на външно влияние и натиск; (2) повече трудности, срещани от българските компании за поемане на КСО; (3) липса на политическа ангажираност от страна на правителството, поради което компаниите са основни двигатели на КСО; (4) недостатъчни знания и ноу-хау в областта на КСО сред българските компании. Мнозинството от българските предприятия все още разбират КСО като спазване на законите и филантропия. Малко компании разглеждат КСО в стратегически аспект като интеграция на екологични и социални въпроси в своите бизнес модели, както и формирането на партньорства с организации на гражданското общество.

Индивидуалното лидерство като фактор за създаване на устойчива компания е обект на анализ в статия № 7.1. Идеята е да се изясни природата на устойчивостта и металидерството и как те могат да допринесат за трансформацията на една компания в периоди на извънредни ситуации и непреодолима сила. Показана е трансформационната промяна на бизнеса по време на криза и моделът на лидерство за устойчивото развитие. Тествани са два теоретични модела сред извадка от български висши бизнес лидери по време на COVID-19 пандемия. Идентифицирани са характеристиките на лидерството за КСО – такива като системно мислене, емоционална интелигентност, ценностна ориентация, завладяваща визия, приобщаващ стил, иновативен подход и дългосрочна

перспектива. Тези резултати са важни за прилагането на КСО от практикуващите мениджъри. Изведено е, че веднъж вградена в корпоративната ДНК, КСО се проявява както по време на криза, така и в мирно време.

В статия № 7.2 (*The CSR Professional – Undiscovered Agent of Change*) се изследват професионалистите по КСО като неоткрити агенти за организационна промяна. Тези професионалисти биха могли да са лидери в различни организации и техните бизнес единици без оглед на фирмена йерархия. Пряко или непряко те ще са упълномощени да внедряват нови процеси, обучение на служители и да действат като модели за подражание за успешно управление на промяната. С овластяване от компанията, тези лидери могат да докажат, че КСО не е странична и спорадична дейност на бизнес единиците, но лежи в сърцето на ежедневните операции. Изследването показва, че КСО професията и нейното внедряване в български компании е в ранен период на развитие. Все още тези специалисти не се признават и не участват според пълния си потенциал за реализиране на промените.

Статия № 7.5 (*Social responsibility of mining industry in Bulgaria - partnership for sustainability*) изследва социалните инвестиции на минните компании в България. Програмите за КСО са помогнали за подобряване на екологичните и социалните резултати на тези компании и те предоставят вече повече информация на обществеността. Очертаните от тях ползи от КСО включват разпознаваем сертификат, повишаване на конкурентното предимство, лоялност на клиентите, репутация, производителност на работната сила и управление на риска. Използвана е методологията на Глобалния договор на ООН (Принципите за социални инвестиции) за да се дискутира действащата система за оценка на инвестициите и да се покажат възможните подобрения в подхода и приноса на минните компании към общностите в България. Резултатите показват, че макар да правят големи дарения чрез своите социални програми, тези компании все още нямат разбиране за „инвестиционния“ елемент в социалните дейности. Все пак се очертават първи спорадични стратегически социални инвестиционни програми.

Партньорството между ООН и честния сектор от гледна точка на глобалния договор и насърчаване на *устойчивото развитие* на компаниите е анализирано в статия № 7.3. Показано е, че Глобалният договор призовава компаниите да възприемат и приложат четири основни категории ценности: права на човека, трудови норми, околна среда и антикорупция със съответните принципи. Изтъкната е ролята на Българската мрежа на Глобалния договор, която е национална представителна организация в CSR Еуропа за България. Направен е изводът, че бизнесът може да бъде двигател на промените, необходими за постигане на приобщаваща и устойчива икономика.

В глава 8 (Bulgaria) от книгата *Corporate Social Responsibility and Employer Attractiveness: An International Perspective* (№ 6.2) са разкрити ориентациите на българските младежи, търсещи работа, спрямо някои измерения на КСО. Това са преди всичко добрата работна атмосфера; възможностите за кариера и отговорни към служителите си работодатели. Бъдещите служители обръщат внимание и на такива аспекти на КСО като баланс между професионалния и личния живот и политики, подходящи за семейството. В същото време те показват ниска загриженост за екологичните измерения на КСО, очевидно разглеждани като по-маловажни.

Проблемите на благополучието на работното място от гледна точка на баланса „работа-семејство“ са изследвани в статия № 7.4 (*Recognition of the value of labour – a successful practice for reinforcing the well-being at work*). Анализирани са резултатите от проект „Гордея се с работата на моите родители“ (2013 г.). В него участват над 420 деца, които посещават работното място на родителите си в 12 компании и се запознават със 71 професии. Въздействието на инициативата е оценено чрез стандартизиран въпросник сред експертите по човешки ресурси на тези компании. Резултатите показват засилване на ангажираността на служителите и изграждане на устойчиви общности в рамките на

съответните предприятия. Очакването е, че подобни инициативи могат да повишат доверието в колективния подход към социалните и екологични предизвикателства и по този начин да подобрят културата на бизнеса.

В статия № 10.2 се анализират теориите за човешкия капитал и тяхното приложение в една от водещите български инфраструктурни компании - Овергаз. Показано е, че в своята стратегия тази компания залага дейностите по КСО и концепцията за устойчиво развитие от гледна точка на клиента като нов социален модел. Разкрито е как тези концепции се отразяват върху по-широка бизнес аудитория като се превръщат в модел за подражание от други компании по отношение на отговорния бизнес в България.

3. Конкретна значимост на приносите за науката и практиката

Прегледът на представените за конкурса трудове на гл. ас. д-р Марина Стефанова разкрива, че това са авторски изследвания, които отговарят на научните стандарти. На основата на получените резултати кандидатът е формулирал пет теоретични и пет научно-приложни приноса, които са нейно лично постижение.

Приноси с теоретичен характер могат да бъдат обобщени по следния начин: (1) Очертани са спецификите на изследванията в областта на оповестяване на екологичните, социалните и управленските (ESG) аспекти от дейността на бизнес организациите; (2) Изведени са ключови фактори, оказващи влияние върху възприемането на КСО от компании в България; (3) Предложен е аналитичен модел с основни елементи на отчетите за устойчивост като средство за прозрачното поведение на организациите; (4) Адаптирана и апробирана е методология и инструментариум за изследване на отчетите за устойчивост на задължените юридически лица в България; (5) Получените резултати за КСО в България дават възможност за сравнение с други страни, използващи същата методология

Приносите с практико-приложен характер включват: (1) ново знание за ориентациите на бизнес ръководителите към отговорността, устойчивостта и прозрачността на организациите; (2) оценка на известни методологии относно съдържанието на отчетите за устойчивост и прозрачността на организациите; (3) използване на получените резултати като средство за познание/самопознание на ръководителите и служителите в бизнес организациите спрямо развитието на успешни ESG стратегии; (4) обогатяване на съдържанието и качеството на академични и други курсове в областта на КСО; (5) създадени и апробирани са обучителни материали и основани на практиката казуси, свързани със систематизиране и стандартизиране на КСО, отчитане на устойчивостта, добро корпоративно управление и устойчиво лидерство.

4. Критични бележки, препоръки и въпроси

Имам две критични бележки и две препоръки. Първата бележка е свързана с начина на представяне на материалите за конкурса. Така например преди корекцията на материалите за конкурса бяха предоставени четири публикации, които са използвани за защита на докторската дисертация и впоследствие изключени. В същото време авторът е участвал в издания като *Инициатива за корпоративна прозрачност (Аналитичен доклад България)* – 2021 г. и 2019 г., които са близки до темата на конкурса и със съответните разделителни протоколи биха могли да бъдат включени към материалите. Нещо повече, една от статиите е публикувана в списание, индексирано в Scopus, но е оценена като статия в неиндексирана база данни. Втората бележка се отнася до това, че с изключение на книгата на база защитена докторска дисертация кандидатът впоследствие не демонстрира разнообразна обработка на данни, каквато е показана преди. На тази основа е и препоръката да се обърне повече внимание върху възможностите за по-сложна обработка на данните с цел извличане на значими връзки. Втората препоръка е кандидатът

да продължава по-интензивно да публикува в списания с импакт фактор или импакт ранг, за каквито издания вече е показал капацитет.

5. Заключение

Независимо от направените бележки, представените публикации на кандидата свидетелстват за задълбочено познаване на проблемите, свързани с КСО в организациите и нефинансовото отчитане като начин за постигане по-голяма прозрачност в бизнеса и устойчиво развитие. Тази проблематика е изключително актуална от гледна точка на ефектите на глобализацията върху компаниите и обществата, а така също и в контекста на сегашната геополитическа обстановка. Направен е задълбочен преглед на съвременна българска и чуждестранна литература, с което авторът допринася за трансфер на знания в тази област. Кандидатът демонстрира много добро познаване на теоретичните и практически проблеми и коректност при позоваването на използваните публикации. Проведени са самостоятелно количествени и качествени емпирични проучвания, които разкриват добри умения за събиране и обработка на данни и извеждане на значими изводи. Получените резултати допринасят съществено за разбирането на значимостта и ползите от правилното внедряване на КСО и нефинансовото отчитане. Част от тези резултати са превърнати в учебно съдържание на водените от д-р Стефанова курсове със студентите.

С представените в конкурса трудове и с активната си преподавателска и научно-популярна дейност гл. ас. д-р Марина Стефанова демонстрира качествата на отговорен изследовател и преподавател.

Всичко това ми дава основание да препоръчам на уважаемото научно жури да присъди на гл. ас. д-р Марина Стефанова академичната длъжност „доцент” по професионално направление 3.8. Икономика (Корпоративна устойчивост и отговорност - на български и английски език) в Стопанския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

10.08.2022 г.
София

Рецензент:
Проф. д.ик.н. Желю Владимиров